

ТОПОНИМИЯТА В НАУЧНОТО НАСЛЕДСТВО НА АНАСТАС ИШИРКОВ

Пело Михайлов

За първия български географ Анастас Иширков и работата му в областта на топонимията е писано малко. Нещо повече – за него дори няма нарочна статия в сборника „Ономасти и ономастични изследвания в България“ (Състояние 1996), въпреки публикациите му по тази тема. Настоящата статия има за цел да компенсира този пропуск, като осветли онази част от научното наследство, оставено от проф. Иширков, която се занимава с въпроси на топонимията.

Анастас Иширков е роден на 5 (18) април 1868 г. в Ловеч. Завършва гимназия в Търново (1888) и специалност „История“ във Висшето училище (от 1905 г. СУ „Св. Климент Охридски“) в София (1891). Специализира славянска филология в Лайпциг (1892–94), но защитава докторат по география (1895). От 1898 година Иширков е редовен доцент в катедрата по география и обща етнография във Висшето училище, а от 1903 г. е извънреден професор. От 1909 г. до 1934 г. е редовен професор в катедрата по обща география и културно-политическа география. Ректор е на Софийския университет през учебната 1915/16 г.

През 1906 г. е избран за действителен член на Българско книжовно дружество (от 1911 г. Българска академия на науките). Основател и пръв председател е на Българското географско дружество (от 1918 до 1934 г.). Специализирал е в Берлин, Виена и Париж. Владеел е отлично немски, френски и руски език, а е ползвал общо 8 чужди езика. Умира на 6 април 1937 г. в София.

Научното наследство на проф. Иширков включва над 250 статии и книги, отпечатани на 11 езика (Трудове Иширков 1933).

В настоящата публикация са разгледани всички негови статии, на брой 10, от чиито заглавия става ясно, че се занимават с въпроси на топонимията (Иширков 1917, 1922, 1925 а, 1926 б, 1927, 1928 а, 1929, 1930, 1932, 1934). В обзора са включени и още 5 статии, студии и откъси от книги. В тях, наред с географските приноси, има и значителни постижения в областта на топонимията (Иширков 1906, 1912, 1925 б, 1926 а, 1928 б).

Повече от половината от публикациите на Иширков, свързани с топонимията, са посветени на селищните имена (ойконимите) и в частност на имената на градовете (астионимите).

Петата от деветте части на **„Упътване за изучаване селищата в българските земи“** е онасловена *„Името на селището“* (Иширков 1906 : 224). Според Иширков „описвачите“ трябва да отбележат ударението на селищното име и да отговорят на следните въпроси: „Има ли селището повече от едно име? Наричало ли се е селището по-рано с друго име? От кога датира новото име? Защо са го прекръстили? Как се обяснява името на селището? Има ли предание за това? Какви са имената на махалите в селището? Как се тълкуват те?“ Наред с това той прави и класификация на имената на селищата според произхода им. Иширков посочва възможностите селището „да носи името на мястото, дето е разположено, напр. Клисура, Понор, Мост, Червен бряг и др.; според старото или сегашното занятие на населението, напр. Златарица, Ковачевци и др.; според почвата, напр. Каменица, Кара-топрак и др.; според дърветата, напр. Борово, Брезник; според името на основателя, напр. Велчовско, Стойковци и др., или според преселенците, напр. Арнаутлари, Араплии, Татари и др.“

На два пъти Иширков се занимава с името на столицата ни. В книгата му **„Град София през XVII век“** има глава *„Името на град София“* (Иширков 1912 : 10–12). В нея той проследява развитието на имената на града през вековете – Сердика, Улпия Сердика, Средец, Триадица, София, както и формите, използвани от хронистите: Straliz, Атрâлиса, Середокея. Иширков припомня, че формата София е засвидетелствана в грамота на цар Иван Шишман и в дубровнишки запис от 1376 г. Турското господство

помогнало за популяризирането на названието София, но в писмените паметници продължили да се срещат и вариантите Средец и Сардакия, детайлизира проучванията си авторът.

Относно етимологията на името София Иширков е убеден, че то е „във връзка с името на хубавата голяма черква „Св. София“, чиито развалини стоят и до днешен ден“. Той оборва мнението на Грюнвалд, „че градът София получил името си от прякора на някой си печенежки крал (!) Софи, който дохождал в 1456 г. да се бие с турците“ (Иширков 1912 : 11). Авторът изразява несъгласие и с Богдан (Диодат) (*Петър Богдан Бакишч, б. м. П. М.*), който тълкува „името Триядица като сложна дума от трия (гръцко числително три) и дере (турска дума – река), сир[еч] три реки“ (Иширков 1912 : 12). Иширков акцентира и върху нещо, което сам препоръчва в своето „**Упътване...**“ (Иширков 1906), а именно „да се отбележи ударението на селищното име“. По този повод той пише, че „не се е още установило литературното му ударение и се изговаря ту Сòфия, ту Софйя“ (Иширков 1912 : 12).

В същата книга авторът описва и махалите на София, които носят имена във връзка с известни сгради (Имарет-махлеси), видни личности (Поп-Милушова махала), известни пазари (Балпазар-махлеси – Меден пазар) или стари укрепления (Кара-хисар-махала). Иширков дава и подробни сведения за улиците на София (Иширков 1912 : 16–18), като класифицира имената им в 6 категории. Тук обаче те са още с тюрското окончание от XVII в. -соаги. Затова за втора, но по-добра (и с една категория повече) класификация на имената на улиците се счита публикуваната 13 години по-късно (Иширков 1925 б).

Името на град София се разглежда и в едноименния параграф (Иширков 1928 б : 63–64) от статията „**София по време на Освобождението**“. В него Иширков потвърждава схващанията си от 1912 г. Ново тук е само уточнението, във връзка с неустановеното литературно ударение, че вторият изговор Софйя се употребява от местното население (Иширков 1928 б : 64).

В параграфа „*Името на града*“ (Иширков 1926 а : 239–241) от статията си „**Град Копривщица. (Поселищногеографски**

чертици)“ Иширков полага доста усилия при обяснението на произхода и значението на наименованието Копривщица. Той познава версията на Стоян Пранчов, според която селищното име идва от „куп-речици“, тъй като при града в р. Тополка се вливат Поповска, Петрешка и Крива река. Авторът излага и други вече изказани хипотези: 1. Коренът на селищното име е коприв (корен на думата коприва), заради копривата, която растяла много в тоя град; 2. Иречек отбелязва, че окончанието '-ица' е присъщо на реките и името на града произлиза навярно от копривище; 3. Ако старото име е Коприщица (както отбелязва Пранчов и както твърдят старите хора) и се тълкува като българско, то по-лесно се свързва с растението копър. Сближавайки веднъж името Коприщица с копър, Иширков достига до правилното, според него, тълкуване на името на града от гръцката дума κῆρσιτ, която значи 'тор, торище' и 'обор, оборище'. Името на селището са дали каракачаните, гърцизирани траки (Иширков 1926 а : 240). Той допълнително мотивира тезата си, сочейки гръцкия произход и на имената на град Панагюрище (от Ю ρβηЮгхсйт, което значи 'народно сборище, пазар') и средногорската височина Климаш (от κλίμαξ, което значи 'стълба'). По-нататък авторът признава, че с много „мъчнотия“ е изтълкувал и турското име на града Аврат-алан. Той пояснява, че аврат (лит. аврет) означава женска, а за алан предлага значенията красота, поляна, щетина (полянка, заградена от три страни с гора), поле, пътека и дори крадци. За него най-точен превод е щетина.

Внимание на родното си място Иширков засвидетелства в статията „**Имената на град Ловеч**“ (Иширков 1929). Той разглежда две от старите имена на града – Мелта и Президиум. Споменатият в Tabula Peutingeriana и Ravennatis Anonymi Cosmographia град Мелта е идентифициран с днешния Ловеч от Катанчич, Каниц, Иречек, Томашек и В. Аврамов. Иширков припомня, че Томашек пръв се опитва да тълкува името Мелта, като го сближава с литовската дума meletà = picus viridis (лат.) = дятелъ зелёный (руски) = зелен кълвач на български. Г. Кацаров и Д. Дечев приемат, че името е тракийско, като последният го свързва с гръцката дума μῆλα = дребно животно, коза, овен и

староирландската *mil* = звяр. Така Иширков прави извода, че с оглед към значението на Ловеч като град за лов, би могло Мелта да означава 'място пълно с диви животни, с животни за лов'.

Името Президиум у Птолемей, отъждествено с Мелта първо от Иречек, е латинско и по отношение на град значи 'крепост за защита, град, ограден със стени', обобщава авторът.

Завършен вид на изследванията на Анастас Иширков за астионимите придава статията „**Имената на някои наши градове**“ (Иширков 1922). В нея той разкрива, че много стари градове са изчезнали, но имената им са се запазили в: 1. Литературни източници или паметници (*каменни надписи, б. м. П. М.*) – Дебелтус край Мандренското езеро, Нове при Свищов; 2. Имената на новите селища – Рациария с наследник Арчар, Никопол – Никюп; 3. Титлите на епископите – определението Доростоло-Червенски митрополит, като съхранена памет за средновековния град Червен, разположен край р. Русенски Лом; 4. Името на реката или планината, край която са лежали – преминаване на името Германей в р. Джерман (Иширков 1922 : 2).

Авторът извежда и причините, довели до промените в имената на градовете, дори и когато селищата са с непрекъснато съществуване. Те са следните: 1. Когато се разпространило християнството по българските земи езическите имена били променени – Аполония в Созопол, Дионисополис в Круни; 2. Новодошлите народи променяли старите имена изцяло или ги осмисляли и променяли изговора им на своя език – Одесос във Варна, Доростол в Дръстър, Пауталия във Велбъжд; 3. Когато някой знатен владетел поправял стените на разрушен град, го кръщавали на името на благодетеля, което не винаги го преживявало – Берос в Augusta Traiana и Иренополис (Иширков 1922 : 3–5).

Пак там на базата на 67 астионима, които разпределя в 12 категории, Иширков изработва и първата значима класификация на имената на градовете в България. Според него те могат да бъдат във връзка с: 1. Вида на земната повърхнина – Клисуря, Дупница, Котел; 2. Името на река – Лом, Ниш; 3. Почвата – Бяла

Слатина, Мелник (сипей); 4. Растителността – Дряново, Крушево, Брезник; 5. Животни – Айтос (от аетос – орел), Провадия (от проватор – овца), Велбъжд (камила); 6. Минерални богатства – Златица, Берое или Караферия (от желязо); 7. Градеж – Кула, Бургас (от пиргос – кула); 8. Занятие и търговия – Самоков, Нови пазар, Харманли; 9. Имена на лица или черкви и манастири – Радомир, Елена, Добрич, Фердинанд (*от 1945 Михайловград, от 1993 Монтана, б. м. П. М.*), Борисовград (*от 1946 Първомай, б. м. П. М.*), Монастир (Битоля); 10. Боя, цвят – Бяла, Червен; 11. Известни качества на града – Преслав, Воден, Черна вода; 12. Разни предмети – Сопот (дървена водопроводна тръба) (Иширков 1922 : 7–8).

Същата подялба Иширков излага и в студията **„Характерни черти на градовете в България“** (Иширков 1925 б). Новото тук е, публикуваната класификация на имената на улиците в градовете, които се групират в зависимост от: 1. Посока на пътя, който води в тях – „Цариградска“, „Витошка“; 2. Характера на градската част – „Чаршийска“, „Войничанска“; 3. Името на някоя главна сграда – ул. „Баня-баши“, Черковна“; 4. Името на някой виден за времето човек – „Владишка“, „Миралайска“ (*от миралай 'полковник в турската армия', б. м. П. М.*); 5. Името на някой важен предмет на улицата – ул. „Шадраванска“; 6. Народността на населението, което живеело по нея – „Арменска“, „Гръцка“; 7. Чаршийските улици носили имената на занаята, който се работел там или по стоката, която се продавала по дюкяните – „Златарска“, „Памукчийска“. Иширков заключава, че „сега с планирането на градовете се изоставиха старите имена на улиците и се кръстиха на имената на царе, светии, революционери, общественици, предводители в Освободителната война, на имената на чужденци, принесли заслуга на народа и други. Сегашните имена малко връзка имат с характера на улицата и историята на града“ (Иширков 1925 б : 25–26). Предложената от автора класификация на имената на улиците е изградена изцяло от примери от столицата, тъй като представлява подобрен вариант на вече публикуваните в книгата му **„Град София през XVII век“** (Иширков 1912) проучвания и бележки.

Единственото име на село (комоним), чиято етимология Иширков разкрива, е от Тетевенско. В статията „**Село Галата. Име и население**“ (Иширков 1932) авторът първо излага пред читателя съхранена местна легенда. Според нея, когато жителите на с. Пещера, както уж се наричало по-рано с. Галата, се потурчили, ходжата поръчал да изпъдят в гората свинете, които отглеждали. Те го послушали и ги прогонили. Вечерта по навик животните се завърнали. Селяните обсъдили какво да правят, решили да ги заколят и изядат, и чак след това да почнат да пазят Мохамедовата вяра, която забранява да се яде свинско месо. И така жителите се изгалатили или, както те казвали, „изганадили“. За тази си постъпка пещерци били наречени галати и селото им Галата (Иширков 1932 : 203). Иширков уточнява, че думата 'галатя, изгалатвам' е много разпространена у нас и привежда тълкуването на Найден Геров за 'галатя = развалям, омърсявам' и 'галатеніе = разваляне, хайтене'.

Нататък авторът пише, че името Галата се среща у нас като име на село до Варна (*от 1975 квартал, б. м. П. М.*) и на махали в градовете Карнобат и Котел, врачанското село Галатин също е производно от него. В Цариград голям квартал с висока кула носи същото име, а румънският град Галац е наричан също и Галата. Тълкуванията на Иречек и Милетич, че тези имена стоят във връзка с името на цариградската Галата не задоволяват Иширков. Затова той цитира твърденията на Д. Дечев, че Калата означава крепост и лесно се превръща от Калата в Галата, както и че Галата означава най-вече кула, която пази пазарище. Цитира и мнението на Ст. Младенов, че коренът на името може да бъде келтски и означава крепост (Иширков 1932 : 205). Проучвайки селищата и махалите с името Галата, Иширков установява, че те или са били крепости, или в тях е имало кули за отбрана и пазене на пазарища. При посещението му в тетевенското село Галата първоначално селяните отричали да е имало там кула. Авторът обаче открива в близката околност топоним Кулата и прави извода, че „името на с. Галата стои във връзка с думата Галата в смисъл на укрепено място“ (Иширков 1932 : 206).

В няколко свои работи Иширков изследва и редица имена на земни територии, области и райони (хороними). В статията „**Името Добруджа**“ (Иширков 1917) той проследява хипотезите на: Енгел, който прави връзка с името на полунезависимия управител на източна крайморска България Добротич; на Алард за извеждането му от думата добро, отнасяща се до местните благоприятни условия; на Nazaratean, че името Добруджа произлиза от славянската дума добро и татарската 'буджак – място неизследвано' или 'оджак – място, където живее хорда', оттам 'добро-оджак – добра страна, където живеят татарите'. Иширков подкрепя първото твърдение, излагайки следните доводи: 1. Добротич е владеел във втората половина на XIV в. земите край Черно море от устието на Дунав до Стара планина. 2. Тази земя и след смъртта на владетеля продължава да се нарича „земя на Добротич“. 3. В най-стария латински превод на Историята на Халкокондил „земя на Добротич“ се превежда с Добруджа. 4. Хаджи Калфа пръв се опитва (в средата на XVI в.) да определи границите на Добруджа и посочва с това име земята, която по-рано се означавала като „земя на Добротич“. 5. А. Т. Илиев, говорейки за промяната на българския суфикс -ица на турски в -чааджа, тълкува много добре как от Доброта, Добротица, Добрица се образуват имената Добрич, Доброча и Добруджа.

В другите статии, посветени на хоронимите, Иширков отделя само редове на етимологията на имената, а по-пространно описва каква територия заема съответната област и кой автор по какъв начин я нарича през вековете. В „**Областното име Загорье или Загора в миналото и сега**“ (Иширков 1925 а) авторът пише, че „Загорье или Загора означава земя отвъд планина. Както в името на Средна гора, така и в Загорье се запазило старото славяно-българско наименование на планина – гора“ (Иширков 1925 а : 80). В „**Македония. Име и граници**“ (Иширков 1927) той не тълкува името, но отхвърля като грешно мнението на Страбон, че „то произлиза от името на стария главатар на македонската държава Македон“. Иширков правилно обръща внимание, че в „името Македония последните слогае -ония са приставка и не

влизат в предполагаемия корен Македон“ (Иширков 1927 : 3). В „Имена и граници на Тракия“ (Иширков 1930) според него „областното име Тракия стои във връзка с народностното име на траките или тракийците“ (Иширков 1930 : 3).

Дискутиран и до днес е въпросът за етимологията на името българин. В „Името България“ (Иширков 1926 б) авторът цитира различни изследователи. Посочва, че според Иван Шишманов името произлизало от Болга = Волга + ар (är), което значи човек от Волга или Волжанин. Не конкретизира хипотезите, според които българин се свързва с името на река Буг или с келтския цар Болг. По-подробно се спира на схващанията, че наименованието следва да се изведе от тюркския глаголен корен булг, което значи 'размесвам, меся'. Това схващане е защитено от Томашек, който приема, че булгар означава 'смесен' или 'размесвач, разбърквач' и от Вамбери, даващ значението 'човек, който разбърква, размирява'. Иширков изтъква, че Ст. Младенов, обобщава двете тюркски етимологии и извежда тълкуванието „смесено и неспокойно, скитнишко племе“ или по накъсо „смесени скитници“ (Иширков 1926 б : 4). В статията авторът не взема страна в тази своеобразна дискусия. Той обаче продължава темата в студията си „Царство България: имена на България и на нейните главни области, положение, географски дележ, граници и големина“ (Иширков 1934). „В последно време като най-правдоподобно се приема, че името българи е първобългарско, тюркско и означава „смесено и неспокойно, скитническо племе“, „смесени скитници“ или още по-късо „смесени“, пише авторът (Иширков 1934 : 19) и с това показва коя от изложените хипотези приема за вярна. В студията Иширков припомня, че първи византийците нарекли основаната от Аспарух държава Впхлгбсйб. В XVI в. под влияние на италианците българските католици започват да употребяват името България, а през XVIII в. вследствие на руското влияние се изговаря Болгария. От XIX в. е в обръщение името България и неговите говорни форми Блъгария, Бугария и др. Разглеждайки имената на главните области на българската земя, Иширков пише, че Мизия е наречена по името на мизите – най-много-

бройното тракийско племе, населявало Южната Долнодунавска равнина (Иширков 1934 : 19); Тракия е получила названието си от многобройните тракийски племена, които я населявали (Иширков 1934 : 20); името Македония е тясно свързано с името на племето македонци (Иширков 1934 : 21).

Интересна е и статията „**Прилагателните бял и черен в нашата топонимия**“ (Иширков 1928 а). В нея Иширков изяснява значението, което народът влага при използването на двете прилагателни преди всичко във водни имена (хидроними). Той обяснява бял и черен в имената на Бяло и Черно море, и на реките Бели и Черни Тимок, Бели и Черни Вит, Бели и Черни Осъм, Бели и Черни Лом, в смисъла на 'благоприятен' и 'неблагоприятен'. „По долините на реките с прилагателно име бял са прокарани добри пътища, по тях става главното съобщение, в тях се намира главното селище в горната част на поречието. [...] Долините на реките с имена Черна или с прилагателно черно са крайно неблагоприятни за съобщение и селища“, обобщава авторът (Иширков 1928 а : 86–87).

Голяма част от научното творчество на Анастас Иширков е посветено на антропогеографията. По тази причина публикациите му в областта на топонимията обхващат преди всичко имена на селища, улици, области и райони. В по-малка степен са засегнати водни имена и имена на орографски обекти. Сред постиженията на Иширков са успешните тълкувания на имената на Добруджа, Копривщица, с. Галата и др. Безспорният му принос в науката обаче са първите класификации на имената на селищата (Иширков 1906), на градовете (Иширков 1922, 1925 б) и на улиците в градовете (Иширков 1912, 1925 б). Към въпросите за произхода на географските имена Иширков „се е отнесъл твърде грижливо и сериозно. В повечето случаи намира, че местните предания за произхода на имената са неверни, понякога твърде наивни или плод на народната фантазията. [...] Начинът, по който А. Иширков търси произхода на географските имена, може да се използва като пример за подражание“ (Велчев 1954 : 91–92).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Велчев 1954** – Ив. Велчев. По въпроса за развитието на икономическата география у нас. I. Опит за критична преценка на научното наследство на А. Иширков с оглед на икономическата география. // Год. СУ, Биол.-геол.-геогр. фак., т. XLVIII, (за 1952/53–1953/1954), 1954, Кн. 3 – География, 47–106.
- Иширков 1906** – А. Иширков. Упътване за изучаване селищата в българските земи. // Училищен преглед, XI, 1906, № 2, Неофиц. дял, 217–226.
- Иширков 1912** – А. Иширков. Град София през XVII век. С., Царска придворна печ., 1912. 96 с.
- Иширков 1917** – А. Иширков. Името Добруджа. // Отечество, IV, 1917, № 1, с. 11.
- Иширков 1922** – А. Иширков. Имената на някои наши градове. // Изв. на Народния етнографски музей, II, 1922, № 1–2, 1–10.
- Иширков 1925 а** – А. Иширков. Областното име Загорье или Загора в миналото и сега. // Изв. на Народния етнографски музей, V, 1925, № 1–4, 80–88.
- Иширков 1925 б** – А. Иширков. Характерни черти на градовете в България. // Год. СУ, Истор.-филолог. фак., кн. XXI, 7, 1925, 1–26.
- Иширков 1926 а** – А. Иширков. Град Копривщица. (Поселищногеографски чертици). // Юбилеен сборник по миналото на Копривщица (20 април 1876–20 април 1926). [Т. 1.]. С., Държ. печ., 1926, 235–262.
- Иширков 1926 б** – А. Иширков. Името България. // Изв. на Народния етнографски музей, VI, 1926, № 1–4, 1–6.
- Иширков 1927** – А. Иширков. Македония. Име и граници. // Македонски преглед, III, 1927, № 1, 1–22.
- Иширков 1928 а** – А. Иширков. Прилагателните бял и черен в нашата топонимия. // Родна реч (Казанлък), II, 1928/29, № 2 (септември 1928), 85–87.
- Иширков 1928 б** – А. Иширков. София по време на Освобождението. // Юбилейна книга на град София (1878–1928). С., печ. Книпеграф, 1928, 56–64.
- Иширков 1929** – А. Иширков. Имената на град Ловеч. // Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание. Кн. 1. С., печ. Книпеграф, 1929, 88–89.

- Иширков 1930** – А. Иширков. Имена и граници на Тракия. // Тракийски сборник. Кн. 2. С., Тракийски върховен изпълнителен комитет, 1930, 3–14.
- Иширков 1932** – А. Иширков. Село Галата. Име и население. // Ловеч и Ловчанско. Географско, историческо и културно описание. Кн. 4. С., печ. П. Глушков, 1932, 201–208.
- Иширков 1934** – А. Иширков. Царство България: имена на България и на нейните главни области, положение, географски дележ, граници и големина. // Изв. на Бълг. геогр. д-во, кн. II, 1934, 18–37.
- Състояние 1996** – Състояние и проблеми на българската ономастика. Т. 3. Ономасти и ономастични изследвания в България. В. Търново, УИ Кирил и Методий, 1996. 259 с.
- Трудове Иширков 1933** – Научни трудове на проф. Анастас Иширков. // Изв. на Бълг. геогр. д-во, кн. I, 1933, IX–XX.